

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
SOG'LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI
TOSHKENT FARMASEVTIKA INSTITUTI
FARMAKOGNOZIYA VA BOTANIKA
KAFEDRASI

KURS ISHI

n 162

MAVZU: Yamohadoshlar oilasining
efir moyli vakillari - dorivor
o'simliklar.

900 a.k.m.

6.06.14i.

Bajardi: III kurs 4/1 paruh

Vaxidova Nozrixa

Tekshirdi: F.F.N. Kodjayeva

TOSHKENT 2014

Mavri: Yarnokadoshlar
oilasining efir moyli vakillari —
dori-darmon o'simliklari.

Riya:

I. Kirish

Efir moyining tavsifi.

II. Adabiyotlar shartxi.

2.1. Yarnokadoshlar oilasi haqida.

2.2. Yarnokadoshlar oilasiga kiruvchi
dori-darmon o'simliklar ro'yxati.

2.3. Yarnokadoshlar oilasining umumiy
morfoloqik belgilari.

III. Amaliy qism.

3.1. Mavrak o'simligining umumiy
morfoloqik tuzilishi.

3.2. Mavrak o'simligining mikroskopik
tuzilishi.

IV. Xulosa

V. Adabiyotlar ro'yxati.

Efir meylarining o'simlik uchun axamiyati.

Efir meylarining o'simlik o'zlarida qanday funksiyani bajarishi va axamiyati to'g'risida bir qancha qarashlar hamda fikrlar mavjud bo'lib, ularning ba'zilari haqida to'xtalib o'tamiz, masalan ta'zi qarashlarga ko'ra efir meylari o'simlikni turli xil kasalliklardan va zararkunandalarning ta'siridan saqlab qoladi. Shu bilan bir qatorda o'simlik to'g'inalari shikastlanganda ularni chizmasitp va qaytadan tiklashi uchun xizmat qiladi. Lekin adabiyotlardan va shaxsiy kuzatishlarimizdan ma'lumki, yalpiz, marmarok, yorengul, to'g'ralphon, avruq va boshqa ko'pchilik efir meyi o'simliklar odatda har xil kasalliklardan uchraydi va shikastlanadi. Efir meylari o'simliklarni hayvonlar tomonidan yeyilishi bilan himoya qiladi. Dejan ikkinchi fikr ham bor, Sheeni aytish kechaki,

shuvoq, astraxon, lavanda kabi
o'simliklarni qoramol, g'oy, ichkilas
yeyishi hammamizga ma'lumdur.
O'simlik gullaridagi efir moylari
hashoroslarni o'ziga jalb qiladi va
ular yordamida charyladi de-
gan uchi'ni fikr ham bor. Fla-
dalning ko'rsatishicha efir moylari
buqlanib chiqib, o'simlik atrofini
ora' oladi va issiq havo yo'lini
ma'lum darajada t'isadi. Natija-
da kunduz kualari o'simlikni he'd-
dan tashqari isib ketishdan va
kualari se'ub o'lishdan saqlay-
di; shuningdek o'simlikda suv buqla-
tishni ham tashqari'ib turadi. Sharo-
hening ta'kidlashicha efir moylari
o'simliklarni zapas modda sifatida
ularning yashil qismlarida
hesab to'ladir. So'ngra meva bra-
digan a'zalariga tomon o'ta ko'm-
laydi. Gullash davrida ularning
bir qismi sarflanadi, qolgan qis-
mi esa yana barglarga qaytadi.
Manar va Murhillarning ta'kidla-
shicha efir moylari o'simliklarni
hayot jarayonida hesab to'lgan

tashlandiq moddaga bo'lib, uni o'simlik tashqi a'zolaridan chiqarib tashlashga harakat qiladi. Yuqorida ta'yan etilganlaridan ma'lum bo'ldiki, o'simlik tashqi a'zolaridan g'ani organizmida efir moylarining hosil bo'lish tabatlari va ularning aramiyati to'g'irida xilma xil fikrlar farqlar mavjud bo'lib, bu fikrlar kalgat'iy kelishi bo'linmagan farqlar bo'lib kelmoqda. Efir moylari murakkab moddalardan tashkil topgan bo'lib, ularning tarkibiy qismlari har xildir. Shuningdek, efir moylari komponentlarining hosil bo'lishi ham farqli bo'ladi. Lekin ta'kidlash kerakki, efir moylari o'simliklarda qandaydir muhim fiziologik rolni bajaradi. Ularning modda almashinuvi faoaliyati hosil bo'lgan murakkab birikmalardan tashkil topgan birikmalardir. O'simliklardan ajratib olingan efir moylari tarkibidagi komponentlar bo'li birlarining oksidlanishi ham uchuqchanlik holatini yozotishadi.

ʻEfir meylarining tarkibida aldegidlar boʻlsa bu vaqtda ular gorayadi. Tarkibida ʻEfir meylari saqlaydigan yana bir oila boʻlib unga toʻxtalmasdan ilojimiz yog - bu latguldeklar oilasidir.

ʻEfir meylarining xalq xoʻjaligi degi xammiyati.

ʻEfir meyli oʻsimliklar juda qadim xamonlardan beri odamlar oʻzgartariga yaxshi, maʼzali toʻm va yozimli hid berish maqsadida turli-tumari (zar) ziravor va ʻEfir meyli oʻsimliklarning barglaridan, mevalaridan hamda unuqlaridan foydalanib kelinmoqda. Sogʻgi paytlarda xalq xoʻjaligining turli toʻralarida ʻEfir meyli oʻsimliklardan dinayotgan komashyo maxsulotlari ishlatilmoqda. Ayniqsa, ʻEfir meylaridan parfymneriya sanoatida atir-upalar, bish pastalari va peromeklar, pamadalar hamda sovunlar ishlab chiqarishda keng foydalaniladi.

Farmasevtikada fa'ri tiz efir moylari hamda ularning aralashmalaridan mentol, timol, anetol va boshqalardan davolashda antiseptik xususiyatga ega bo'lganligi sababli tuzi xil (tish og'rig'i, tri kasalliklari, sochlarga ishlov beradigan) dorilar tayyorlashda foydalaniladi. Mentolning spirtli eritmasi e'iz boshlig'i og'rig'anda ya'ni jasadatlarganda va nafas yo'llari yallig'langanda, Oshqoxon ichak yo'llari infeksiyaste kasallik bilan og'rig'anda davolash maqsadida ishlatiladi. Validol, kamforadan-yenak, timol va eogenoldan-tish kasalliklarini davolashda keng foydalaniladi. Efir moylari uchuvchanlik xususiyatiga, kushb'oy hidlarga ega bo'lganligi tufayli ulardan jamoat binolarini mat-tablarni, to'g'halarni, kino teatrlarni dezinfeksiya qilishda ishlatiladi. Ulardan qishloq xo'jalik o'simlik-larni zararkunanda va kasallik-larga qarshi kurashishda foydalaniladi. Efir moylari oxir-ovqat ta-

neatida katta axamiyotga ega
ular konfetlar har xil bulochka-
lar, spirtli va spirtsiz ichimliklar,
vinolar, likyorlar ishlab chiqar-
ishda qollaniladi. Konservalar va
baliqchilik sanoatlarida efir moyi-
siz itn ko'rib mumkin emas.
Ba'zi o'simliklarning (Koriander, Anis,
Tmin) urug'laridan efir moylari
ajratib olingandan keyin, ulardan
texnik maqsadlarda ishlatiladi.
pan yeg'lar olinadi. Qalpan kun-
jaralari esa hayvonlar uchun qim-
matli, sifatsiz, og'irli oziq hisob-
lanadi. Ko'pchilik efir moyi o'sim-
liklar atirgullar, gulsofparlar,
roykentlar, piyozgullar o'z navbat-
da manxarali, lavanda, koriander,
marmarok va isoplar esa eng
yaxshi asalchil o'simliklardir.
Sinqpt paytlarda efir moylari-
dan tashqari, sun'iy yo'l bilan
huftoy moddalar ham olinmogda.
Lekin ular efir moylari o'rnini
bosa olmaydi. Sun'iy yo'l bilan
olingan hidli moddalardan kon-
servalar va baliqchilik sanoatida

oreq, vino ishlab chiqarishda foydalanish mumkin emas. Ulardan meva ekstraktlarini tayyorlashda foydalaniladi. Shunday qilib, efir moylari xalq xójaligining turli soxalarida ishlatilishi bilan bir qatorda xalqaro boxorda ularga talgan talab kun sayin órtib boruqda. Xalq xójaligining ayrim tamogxani uchun komashyo hisoblanuvchi, respublikamizda yovvoyi holda óruvchi ta'zi' biz ótimliklar efir moyiga tay talgani uchun ótimliklar olamida óx qadr-gimmatiga qpa.

Efir moyi ótimliklar tarkibida doimo efir moyi bilan bir qatorda tanillar, flavonli glyukosidlar, serpillin, har xil turdagi vitaminlar, mineral tuxlar va organik kislotalar mavjud. Bundan tashqari ta'zi' biz ótimliklar tarkibidagi efir moyi antiseptik xususiyatga qpa taladi.

Xulosa qilib aytpanda ótimliklar tarkibidagi efir moylari nafafat hushbóy hid va to'm talgi

baliki uning tarkibidagi moddalar inson hayot faoliyati uchun zarurdir. Agar e'tibor tuzgan bo'lsangiz barcha efir moyli o'simliklar tarkibida efir moyining miqdori esa ko'pi bilan 5% gachaadir, lekin shuning o'zi ham o'sha o'simliklarni efir moyli o'simliklar deb atalishiga sabab bo'lgan. Buning beisi efir moyining ana shu ox miqdori organizmda u o'simlikda ko'p miqdorda uchraganda inson organizmini texush qilishi yoki halef qilishi mumkin. Bizgacha qilib aytganda, efir moyli o'simliklarning hayotimizdagi o'ni beqiyosdir va tabiat yaralibdi inson bor, u bizni har qanday holatda asray oladi. Tabiatdagi har bir g'iyoh, o't o'lan hech qachon o'xicha o'sib turmaydi. Bilingki, u yaralibdi, demak bizga kuant.

Shuning tabiat qat'ori bir ham uni asraylik !!!

Yametekodoshlar oilasi haqida

Yametekagullilar turkibi - Lamiales
Yametekodoshlar oilasi - Lamiales
Lalpuldoshlar oilasi - Labiales

Lalpullilarning askani turkibi
Ular moyli oʻsimliklardir. Lalpul-
doshlar oilasining 200 turkumi va
3500 turi bor. Ular butun yer
yuzining deyarli hamma joyida
uchraydi va oʻrmon, dastah, saxro
va togʻlarda oʻsadi.

Uning formulasi $C_5H_{10}O_2$

Shavrak turkumi - Salvia

Kop yillik oʻt, chala buta oʻsim-
liklar. Uning (o) Oʻrmonda 20 dan
kop turi uchraydi. Ular togʻli ra-
yonlarda kop tarqalgan. Salvia
officinalis - turi dori tayyorlash-
da ishlatiladi.

Yalpiz turi - Mentha

Kop yillik oʻt oʻsimliklari bali-b
Ular moylidir. Bu oilaning vakil-
lari asosan tax yerlarda, arig va
konal toʻylarida tarqalgan.

Ўzbekiston florasida *Origo yalpizi-*
Menthae asiatica keng tarqalgan.
Chol yalpiz-*Menthae arvensis* va
jimgalak yalpizlar-*Menthae crispata*
ekiladi.

Oddiy rayhon - *Acimum basilicum*.
Biz yillik o't o'simlik, uning og'ray-
hon, qora rayhon, osh rayhon tur-
lari mavjud. Ular ziravor va
xushbōy o'simlik sifatida ekiladi.

Yashnokalal turkumi - *Lamiium*.
Biz va kōp yillik o't o'simliklar.
Ўzbekiston florasida pusti yashnoka
L. amplexicanle va og' yashnoka - *L.*
alla turlari begona o't sifatida
o'tadi. *L. alla* dori tayyorlashda
ishlatiladi. Ular asal beruvchi
o'simlik hisoblanadi.

Tuyikōllar turkumi - *Liziphora*
Bular hashibida efir moylari bor
biz yillik va kōp yillik o'tlardir.

To'q jambili - *origanum* - Fagat
biz turi - *Origanum lythoerum*
Ўzbekiston florasida tarqalgan.

Lavanda turkumi - *Lavandula*
Asl lavanda - *Lavandula vera*
bu gullari kōp yoki to'q tirafsha

rangli juda xushbōy hilli chala sutadir. Efir moyi olish uchun Qrimda, Kavkarda va Roldarviyada ekiladi. Efir moyidan alkaloidlar tayyorlanadi. Quritilgan gullari kiyimlarni kuyadan saqlash uchun sepiladi.

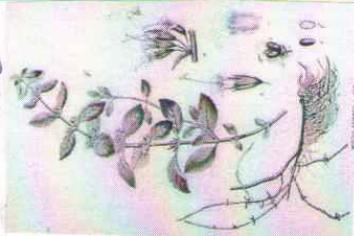
Sabzudoshlarning rojalikdagi axtariyasi.

Bu oila vakillari efir moyiga (mu) boy bōlgandan ulardan kōpina vakillari efir moyi olish uchun ekiladi. Masalan; Nasrak (muskat narangisi), lavanda, nano va boshqalar. Bulardan olingan efir moyi atir upa sanoatida, ovgat va likyor - areq ishlab chiqarish san'atida qollaniladi. Bir necha turlari masalan: toj jambali, kapaxirus, limon ōti, jingalak nano, doivor nasrak, arslonqiyruq va boshqalar meditsinada ishlatiladi. Yalpiz, osh rayxon, jambul va boshqalar ovgat mamasini yaxshilashda ishlatiladi.

Tardib sagom №2	Dromb, mahm- lot, arsloti (lat. ox, reus)	Maksimalning kürinishi	Tingimoy shakli.	Amlab-ishi, Dava preparatlar
1.	<p>1. Aʼruq - Perosthia scrophulariifolia.</p> <p>Aʼruq yur uski.</p> <p>gʻami - Herba Perosthia scrophulariifolia</p> <p>Yamotkadonka - Lamiaceae.</p>	<p>Maksimalning poyasining aʼsliy gʻami yopochilank-gʻan, poyas, gʻangir rangliola. Boʻyi nisbatan simon yoki sutum simon, toʻntogʻ avoti yoraksimon atrofi yirik toʻntogʻ, gʻullari gʻirga bandli kam pulsi gʻilid. Kimgil shaklida. Si rōvakkalar hosil gladi.</p> <p>Kerach boʻyi, tinaftha rangli, kurtuk toʻladi. Sultaj boʻyi 11-12 mm toʻlib, tinaftha rangidir. Oʻtkir hidga ega.</p>	<p>Aʼruqning yamill gʻimlari va top-gʻullari eʼz moy-lariga eʼz moy-krugda eʼz moy-larining eng koʻp boʻlimi; thendak va gʻullar davri-dir. Bu ragʻiming oxide tayg va top-gʻullaridagi eʼz moylarining miqdori 1,14-2,3% ga yetadi. Eʼz moy-ning aʼsliy kom-fer, stireol, aroma-dendren-karvopillen tarkibil etadi.</p>	<p>Amlab-ishi, Dava preparatlar</p> <p>Kalgʻ tataratida aʼruq antipitri-don vovita usof-larib, u nafas yollarini va meʼda ichak yollari usof-larini yaxshilad-da ishlatiladi. Uning tarkibidagi eʼz moylaridan turli xil sourslar hamda aʼsliylar tay-gʻularda foydalaniladi.</p>
2.	<p>Suoyalpiz - Mentha arvensis J.</p> <p>Suoyalpiz yur uski gʻimi - Herba</p>	<p>Maksimalning poyasi tik oʻsuvi shox-lar-gʻan mayin tutchali boʻyi bandli toʻl-gʻib, choʻxiz zomb shaklida-dir. Gʻullari band urun</p>	<p>Suoyalpiz tur-bitkila gʻullar davrida tutun-gʻer uski gʻimida 0,5%, tarkida esa 1,2%. Eʼz moyi.</p>	<p>Kalgʻ tataratida suoyalpiz nafas yollarini hamda organlarning im-shaklini</p>

Mentha arvensis
115. Yamothe
dovlar - domig
ceal

Yambil - Tymus
vulgareis.

Yambil yex
ustki, zimni-
Herba Tymus
vulgareis.

Yamothe dox (bo)
ceal - Laminia
ceal - bary go'ltg'idan chig-
gan.

Korachatargiya tang yot.
undan tis ot uxunrog.
Sultoj bargi och g'iril
Kinafma rangi tolaari.
Maksulot o'nga ros
hiolga va brox mux-
laduvchi maroga ega.

O'tinlik bog'i 20-30m
peyvari yepori zimni-
dan shoxlargi, tang
chellari tekis, e'feli.
Bargi bandi, bilara
payvolda qorama-
qarshi joylashgan.
(bo) fullari og rangi
ceal - Laminia bary go'ltg'idan chig-
gan.

toladi. U yamil
sariq yopimi, hid-
ti, mentol, karun,
linalool, pulgon,
kabil etadi.

Tarkibi bida hum-
bolylik b'randi-
gan 2%. Saqalar
e'tir moyi tor,
uning 30-40% ni
parast'amel di.
pentar va banga
kundagi tepuntar
tarkibi g'illadi.
Shuningdek, g'ijuk-
da oxotli meddala-
lar, gand, va mi-
neral moddalar bor.

yarshi, landa, yuqat
urishi normallek
kushda, bod ka-
saligini davolan-
da 'shlati'ladi.
Suyg'alirning 1/2r
maylar, parfyumi-
nya sanoatida
t'ir poro moyi, kam-
da partalar, kide,
toruntar tayyor-
lashda ishlatiladi.

Kalg' terbutida
fambil sigaliki
va ter taydovari
shetara ochuvchi
vosi va si'arvada
yotal va sumergo
qarshi va me'da
ofriganda, dikan-
siyga, surunkali,
sigar, karallikla-
vda soydarlanila-
di.

Yanoskadoshlar oilasining umumiy morfolegik belgilari.

Yanoskadoshlar oilasi - Lamiaceae
bu katta oilaga 77 xala buta
va buta o'simliklari kiradi. Poyasi
4 qirali but shaklida qarama-
qarshi joylashdi. Yon barglari bol-
maydi. Gullari zigomorf, ikki jinsli
gultajisi 2 ta tojtargining g'ohilib
o'sishidan vujudga kelgan bolib,
qalqosimon yoki yassi shaklda
boladi. O'ski 3 ta tojtargandan
vujudga kelgan bolib, yotiq ko-
latda yoki poyga egilib turadi
va aksariyat o'simliklarda bu toj-
barglarning ortasida 2 ta ajral-
gan boladi. Korachali besh tish-
li, barglari g'ohilib o'sgan bolib,
bazan ikki labli boladi va lab-
larning ustki 3 ta tojtargandan,
ostkisi 2 ta tojtargandan tuziladi.
Changchilari 4 ta gultaj naychasiga
g'ohilib o'tadi va oldingi
2 tasi keyingi 2 tasi ga qaragan-
da uxunroq boladi. Bazan

2 taqina changchi tōlib golpan
changchilar uduksi yolarigan uruq-
chilari 2 ta mevacha bargdan tu-
zilgan tugunehali uski 4 uyali-
dir. Gullarning tandi juda gispa
tōlib gullar uchki barglarining gōl-
tiqida oddiy tōppullarga tōplan-
gan bu kichik tōp gullar esa
shingil boshcha boshcha yoki rō-
vakka oʻxshash murakkab tōppul-
lar hosil qiladi. Gulning chang-
gi jumshupchasidan oldin yeti-
ladi. Gullar hamoraslar yonda-
mida chetdan changlanadi.

Mevalari bir uruqi 4 ta yan-
gōqchaga oshiladi. Uruqida
endespuri tōladi. Labgullilar-
ning askari turlari tiz moyi
ōnimliklardir.

Do'vor marmarak (maorak) -
Salvia officinalis.

Yasnotkadoshlar - Lamiaceae
oilasiga mansub k6p yillik, t6yi
20-50 sm ga yetadigan yarim buta.
Poyasi k6p tenli shoxlangan, su-
barq, t6rt qirali, pastki qismi tirox
yopishlagan. Bargi eadaliy, uxun-
bandli, poyaning eng yuqori qism-
dakilari bandiriz t6lib poyada za-
rama-garshi 6rnashgan. Gullari
qisqa bandli, mayda, poya va

shoxlasining yuzori qismida toshloq-simon doria shaklidagi sarta top-gul koril qiladi. Guliy g'iyshiq, gulkorachasi ikki labli, sarak, gultojisi ikki labli, k6k binafsha rangda, otaligi ikkita, onalik tuguni to'rt bolakli, yuzoriga joylashgan. Mevasi - 4 ta yong'ochchadan tashkil topgan.

Mavrak 6simligining 500 turi bor. O'zbekistonda 16 turi uchraydi: Shundan yarim buta bolgan doriyor mavrak 6stiriladi.

Efiopiya marmaragi - toyi 50-100 sm ga yetadigan ikki yoki k6p yillik 6t.

Kushk6y marmarak - toyi 50-100 sm ga yetadigan k6p yillik 6t. O'zta Osiyo toglarining etaklari hamda pastki qismidagi toq daralarida, toshloq g'iyaliklarida va toqlanda 6tadi.

Kalq tabotabida marmarakning yana ikki turi - Tikarli marmarak va enol marmaragining yer ustki qismi ishlatiladi.

Mashhur hakim Gippokrat marmarakni „muqaddas 6simlik“ deb atagan.

Ösimlikning vasani Östa yer den-
giz böyidagi davslar. Moldovada,
Ukrainada, Krasnodar o'lkasida va
Qizilqumda o'stiriladi.

Ötkelimon sharoitida mavrakning
yo'qochlanmagan hovlasini sovut-
uradi, tashqa barglari tushib ket-
adi. Ösimlik issiqsevar, yomg'irli-
ni yaxshi ko'radi, qurqoqchilikka chi-
damlidir. Ekinlardan 5-6 xil foydala-
niladi. Biologik xususiyatlarini
hisobga olib, uni ekish uchun bepo-
na o'klardan tanlangan, unumdor,
sug'orma, suv uzoq surib qolmaydi-
gan tuproqli, sirt suvlar chiqar-
maydigan, chang- qatorli yollardan uzoq bo'lgan
maydonlar tanlanadi.

Kuxgi shudgor vaqtida gektariga
30-50 tonna g'öng, 100 kilegrammdan
fozfor selinadi. Noyabr dekabr oy-
lari da 30 santimetr gacha chuqurlikda
shudgor qilinadi. Tesh kux va ta-
horda ekiladi. Ekishdan oldin may-
don molalanib tekislanadi. Uzoq
savovat ekadigan uskunalarida
qator oralari 60-70 santimetr gilib
2-4 santimetr chuqurlikda ekiladi.

Uktariga 8 kilogramm atrofida urug' sarflanadi.

Maysalari bahorda urug' ekilganidan keyin 18-22 kuni hosil to'ladi. Ular tuproq yuzasida hosil tolgan qashqalqni yoqtirmaydi, shuning uchun yomg'irdan keyin tunday ikkinchi signali jaltakimon meslama bilan ishlov berish yoki tuproq yuzasini to maysa o'sib chiqquniga qadar nam holatda saqlash kerak. Ular ekilganida yoki begona o'tlar ko'payib kelganida, bahor serpyomg'ir kelganida o'simliklarda kullimon zamburuqlar ko'payib ketadi.

O'simlik tupida ikkinchi jift chintanglar hosil tolganida har 15 santimetr oralig'dagi uyachalarda 2-3 o'simlik qoldirib yopana qilinadi.

Kavarak poravishi o'tacha - mavsum davomida 8-martapacha sug'orish va 3-4 marta kultivatsiya qilish, foyaklarni qolda o'tashdan iborat.

Har yili bahorda, mavsum boshlarishi oldidan o'simlikning yex ushki

qismi 5-8 santimetr qoldirib qirg'iladi va daladan olib chiqib ketiladi. Buning uchun KIR-15 yoki KIR-1,2 markali rotarli öroqmaydalagich mashinasi ishlatiladi. Jektariga 10 tonna ög'itpa 50 kilogramm fosfor va shuncha miqdorda kaliy solib oziqlantiriladi. Kaliyli ög'itlar mavsaning sovuqqa chidamliligini oshiradi. Ana shunday tarkibda ög'itlangan, tashlar chugun haydalgan, qator oralan yumshatiladi.

Barg hosili unuq qadalgan birinchi yili - sentyabrda yig'iladi, keyingi yillari esa mavsum davomida 2 marta - shoralay toshlaganda, may ortalarida va sentyabr oxiri - oktyabr boshlarida barg yig'iladi. Bizning sharoitda jektaridan o'rtacha 800 kilogrammga cha barg hosili olinadi.

Barg yig'ishni kechiktirib yubormaslik kerak. Zero jaloirda yetilayotgan söpgulni barglardan farqlan qiyin biloladi. Shuning uchun yon no'dalar böyi 5-8 santimetrga yetishi bilanog barglar yig'ilaveradi.

Katta maydonlarda mavrak barglari yig'ishda VILR mashinalaridan foydalaniladi. Toppullari alohida ISM-1,8 mavrak yig'uvchi mashinada yoki VNIIMEMK noylamali SQ-26 silos kombaynida yig'iladi.

Shunday qilib, mavrak bargi 1 yilda (gullagandan to'rtlab) 3 marta qol bilan terib olinadi. Birinchi va ikkinchi terimda poyaning pastki qismidagi barglar olinadi.

Uchinchi terimda (sentabr oyida) esa poyadagi hamma barglar va poyaning yuqori qismi yig'ib olinadi.

Barglar quritqichlarda yoki shiyponlarda $35-40^{\circ}$ darajali haroratta quritiladi. Quritishda ham ashyo vaxtining 25-35 % i keladi. U 50 kilogrammdan gilib toylanadi va quruq yerda saqlanadi. Mavrak may oxirlari yoki uyunda gullaydi, unuqi toydan keyin yetiladi. Unuqi don tutqichli o'req mashinada kamda o'req qismiga jamlovchi - bunker tizilgan noylamada yoki o'ri yuradigan don kombaynida

Yig'ib olinadi. Yig'ib olingan massa hiz-
menda quritiladi.
Urug'i g'alla yan-
chish mashinalari-
da yanchilib, den-
teurgich - sarxillash mashinas-
da tozalanaadi. Oqplanga 10-20

kilogrammdan joy-
lab saqlanadi.
Urug'lashning saq-
lash muddati
3 yil hisoblanadi.

Maorakning maxsuloti
sifatida bargi ish-
latiladi.

Marmarak bargi -
Folia Salviae.

Tayyor maxsulot
uzun bandli (2 sm),
choxinchop yoki keng

lanetsimon (to'ran barg plastinka-
sining asosida 1 ta yoki 2 ta
kichkina to'loq to'ladi) bargdan
iborat. Barg plastinkasining uchi
to'ntoq to'lib, qirasi to'ntoq tishli.

Yirik barglar uzunligi 6-10 sm, eni 2-2,5 sm, mayda barglar uzunligi 2 sm, eni esa 0,8 sm bo'ladi. Yash barglar juda kōp mayda tuklar bilan qoplanganidan kumush rangli. Katta barglarda tuklar kam tōlib, plastinkaning uski tomoni kulrang-yashil, pastki tomoni esa kulrang. Bargda joylangan 3- va 4- tartibdagi tomirlar barg plastinkasining yuqori tomonidan bōrtib chiqqanligi uchun plastinkaning pastki tomoni bir xildap, mayda katakcha shaklida kōriladi.

Massulotning nihoyatda xushbōy hidi va achchiqoz yopimi,

Airox burishtiruvchi marasi bor.

Shavrak mahsulotining mikroskopik tuzilishi:

Ishqa eritmasida qaynatib yoritilgan bargning tashqi ko'rinishi mikroskopda ko'rilaadi.

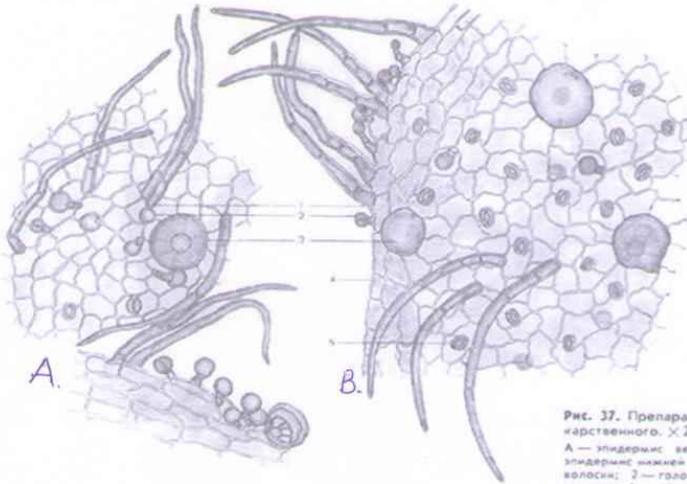

Рис. 37. Препарат листа шаврея лекарственного. X 280.
А — эпидермис верхней стороны; Б — эпидермис нижней стороны; 1 — крупные волоски; 2 — головчатые волоски; 3 — железки; 4 — складчатость кутикулы; 5 — устьица.

Doriwor marmalak bargining tashqi ko'rinishi:

- A — bargning yuqori epidermisi;
- B — Bargning pastki epidermisi;
- 1 — oddiy tuklar;
- 2 — boshkali tuklar;
- 3 — ifir moyli tuklar;
- 4 — qat-qat joylangan kutikula;
- 5 — ustitra yoki o'g'irchalar.

Bargning yuqori epidermisi ko'p burchakli yoki yumaloq birez epi-

bugsi devorli, pastki epidermissi esa
umuman epi- bugsi devorli hujay
ralardan tashkil topgan. Ustki-
salar, asosan pastki epidermissda
joylashgan bo'lib, 2ta epidermis
hujayra bilan o'ralgan (labgul-
doshlar o'lasiga nos.). Barga dagi
tuklar ikki xili bo'ladi: oddiy
(3-4 ta kichkina va bitta uxun
epi- bugsi hujayrali) hamda besh-
chali tukchalar. Beshchali tuklar
mayda bo'lib, 1-3ta mayda hu-
jayrali qizga eyeghadan va
yumaloq shaklli bir hujayrali
beshchadan tashkil topgan. Besh-
chali tuklar asosan turg formisi
boylas joylashgan. Efir moyli
tuklar tuklar ostida deyarli ko-
rinmaydi. Bu tuklar yumaloq
shaklli bo'lib, efir moyi ishlatib
chiqaradigan, radius bo'yicha
joylashgan 8 ta hujayradan
tashkil topgan.

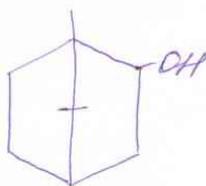
Doriwor maorakning kimgawiy tarkibi.

Ösimlikning barcha organlarida efir moyi bo'ladi. Barg tarkibida 0,5-2,5% efir moyi, alkaloidlar oshlovchi moddalar, flavanoidlar, ursol va oleanol kislotalar hamda boshqa birikmalar bor.

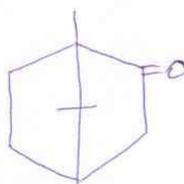
XI DF ga kora maxsulot tarkibida efir moyining miqdori kufun maxsulotda 1%, qirg'iqpan maxsulotda esa 98% dan kam bo'lmasligi kerak. Efir moyi tarkibida 15% gacha sineol, tuyon, pinen, borneol, kamfora, sorden va boshqa birikmalar bo'ladi.

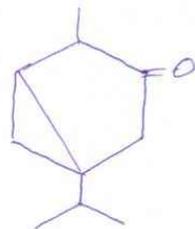
Pinen

Borneol

Kamfora

Tuyon

Doriivor marmiraning ishlatilishi va doriivor preparatlari.

Ilavarak bargi xalq tabobatida quvvatlantiruvchi, ovgat hazzm qiluvchi dori sifatida hamda yurak va buyrak kasalliklarini davolashda qo'llaniladi. Bargning damlamasi barishki ruvchi, duxinfeksiyalovchi va yallig'lanishga qarshi ta'sir etuvchi vosita sifatida yuqori nafas yo'llari yallig'lanishida, sovuq efiz va milk shilliq pardalari yallig'lanishida efiz chaytk uchun qo'llaniladi. Qaynatmasi xalq tabobatida yurak tez urganda, dardmon sizlikda, buyrak, buyrak, kasalliklarini davolashda hamda ovgat hazzm bolishini yaxshilash uchun qo'llaniladi. Ekstraktidan tayyorlangan surtmasi va ekstraktning konsentrati - salmus feri kasalliklarini (masalan, psoriasis) ni davolashda yaxshi natija beradi. Shuning uchun bu preparatlar ilmiy tibbiyotda ishlatishga tavsiya etilgan.

doriwaz preparati dinadi. Uning suvdagi yoki natriy xloridning izotonik eritmasidagi 91 va 0,25 % li eritmaları oqiz tótkligi doqisi surunkali yalliglanish kasalliklari (ginjiwit, stematis, paradontoz), yiringli, tropik va suyaklarning ogma yaralarini davolashda qóllantiladi.

Nafas yóllari shamollaganda marmaraktan olingan efir moyiga ingalyatniya qilinadi — qaynat turgan suwqa 1-2 gr moy solinish, buqida nafas olinedi.

Polshada marmaraktan shamollashni davolashda keng qóllaniladi. Soch tókilishiga qarshi soch ildizlarini mustahkamlashda moy ishlatiladi.

Damlamasi quyidagicha tayyorlanadi: maydalangan osimek bagirdan 2 sm qeshig olib, 400 ml qaynagan suw quyiladi. 4-6 soat damlab qóyiladi, har 3-4 soatda 20-30 ml dan ichish turiladi.

Дошвоц рлорачашларл

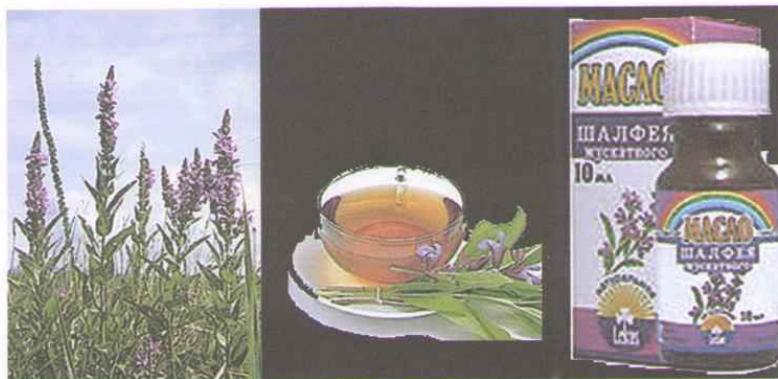

табл. д./рассас.,
уп. контурн. ил. 10, пач. картон. 2
Шалфей

Kulosa

Kulosa qilib aytdigan bilsak moyli o'simliklar — hayotimizning g'oxal hamrohlarini hisotlanadi. Biz ularni tवारak atropda kōp uchramiz. Ular avosan insonlar so-monidan ekilib o'stiriladi. Moyli o'simliklari turli maysoidlarda, shu jumladan xushmanzara va deiver o'simlik sifatida kōproq ekiladi.

Moyli o'simliklarning inson hayotidagi ahamiyati juda katta bo'lib, ular mana ming yillarni insoniyatga etnik xavf ko'rishlab kelishmogda. Bundan tashqari sanitar-gigiyenik jihatdan ularning ahamiyati juda kattadix, chunki ular (hayotida) havoni namlantirib turadi, kōplab kasallik tarqatuvchi patogen mikroorganizmlar fitensidlar ajratib chiqarishi tufayli yo'qotadi.

Hozirgi vaqtda kelib moyli o'simliklar xonadonlarning g'ajalmas joni burchapga aylangan, g'oxal bir san'atga aylangan duxak xato bo'lmaydi.

Ösimliklarning dorivorlik xususiyatlaridan foydalanish insoniyatning juda qadim ömishiga borib taqaladi.

Dastlabki dorivor ösimliklarni insonlar tabiatdan olingan. Ösha paytlarda ma'lum bo'lgan juda ko'plab g'ollanmalar asosan yovuxlikni haydash va bsh) shir-jodu ucheva ishlatilgan degan tushunchalar mavjud bo'lgan. Insoniyatning ongi ösib borishi (özishi) bilan ösimliklarning dorivorlik xususiyatlarini anglab yetib borishgan va ulardan kasalliklarni davolashda foydalanishgan.

XX asga kelib ösimliklarning dorivorlik xususiyatlaridan chin ma'nodagi foydalanish yo'lga qo'yildi. Ösimliklarning kimyoviy tarkibi örganilib, ulardan dori ishlab chiqaruvchi formulatik korxonalar qurildi. Dunyo jihatidan dorivor ösimliklar asosiy örinlarni egallay boshladi. Butun dunyo sog'lignini saqlash birlashmasining ma'lumatlariga asoslangan holda aybosh mutkinki

Ufer yuzining aholisining 80% i dan
ortiqi dorivor o'simliklardan tayyor-
langan dori preparatlarini qabul
qilishadi. Dorivor o'simliklardan
bunchalik keng miqdorda foydala-
nishning asosiy sababi shundan ibo-
ratki, birinchidan, ishonchlilik, va
ularning deyarli barchasi qabul
qilinganda organizmga zararli
ta'sir ko'rsatmaydi - yomon asorat-
lar qoldirmaydi. Ikkinchidan, qa-
bul qilishdagi qulaylik. Uchinchi-
dan, bir vaqtning o'zida bir necha
ta dorivor o'simliklarni qabul
qilganda ularning birgalikda ta'-
sir ko'rsatishi natijasida har tomon-
lama samaradorlik. Lekin shuni
ham har doim tutish kerakki
har qanday dorivor o'simlikni qa-
bul qilishdan oldin, albatta shi-
fokor ko'rigidan o'tib, maslahat-
lashish lozim.

Adabiyotlar

1. Internet ma'lumotlari. www.google.uz
2. M. X. Ravshanova; R. B. Hakimova
— Botanika fanidan laboratoriya mashg'ulotlar to'plami.
3. S. M. Mustafayev „Botanika“ - O'qiy o'g'uv yurti talabatalari uchun darslik
4. O. Pratev, I. Shamsullayeva, E. Sulaymonov, X. Ahunov, K. Itodov, V. Mahmudov
„Botanika“ - o'g'uv qo'llanma.
5. O'simliklar ensiklopediyasi.
6. O. Pratev, I. Shamsullayeva „Botanika“
— darslik.
7. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi - „Shifobaxsh ne'matlar“ - o'g'uv qo'llanma.
8. Abu Ali ibn Sino - „Tib qomunlari“
B 10, 3-tom. Toshkent: Ibn Sino 1996.
9. Государственная фармакопея - Узг.
XI. - Вып. 1. Общие методы анализа -
M.: Медицина, 1987 - 336 с.
10. Государственная фармакопея - Узг.
XI. - Вып. 2. Общие методы анализа.
Лекарственное растительное сырье. -
M.: Медицина, 1990 - 398 с.
11. O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobi

- No'rov va yögöliş ketiş hawfi ostida-
 gi ösimlik va haywan turlari (2-
 jildli): 7.1. Ösimlikler - Toshkent:
 Chinoz J.H.K, 1998 - 336 bet.
12. V.N. Kovalyov, V.S. Kislichenko,
 L.A. Juravel va boshqalar - "Farmakog-
 noziya" - talabalar uchun o'qish qo'lla-
 manma - X.: HPaU, 270-272 betlar.
13. Мурова А.Д. Сапожникова, Т.Н.
 Лекарственные растения СССР и их
 применение - М.: Медицина 1982 - 288 бет.
14. Флора Узбекистана: в 6 т - Ташкент:
 Уз АН, 1941-1962 и.
15. Казакович Р.И, Амирходжаева Н.З.
 Курс лекций по фармакогнозии с основа-
 ми ботаники лекарственных растений
 - Ташкент: Медицина 1987 - 572 с.
16. Naydarov K., Hodjimatoev, - Özbekis-
 ton ösimliklari - Toshkent.: - O'qituvchi,
 1976 - 208 b.
17. Kalmatov K. K. Qosimov A.I. Dori va
 ösimliklar (Mol'tumotnoma) - Toshkent.:
 Ibtidoino nomidagi pashriyot - manta'a
 birlashmasi, 1994 - 368 b.
18. Kalmatov K. K. Dikorastuvchi le-
 karvennye rasteniya Uzbekistona
 - Tashkent: Medicina 1969 - 185 b.

19. Камматов Х. Х. Дикорастущие растения Узбекистана, обладающие гипуретическим действием: Авторефер. дис. ... г-ра. фарм. наук — Тбилиси, 1975.
20. Камматов Х. Х. Растения Узбекистана с гипуретическим действием — Т.: Медицина, 1979 — 180 в.
21. Cholmatov X. X., Karimov S. U., Ahmedov O., Seifirov R. S., "Dori-dor oshimliklarining lotincha - o'zbekcha - ruscha - arabcha va forsiya - tojikcha tilgati" — Toshkent: X.F. Nisim, 2004 - 207 bet.
22. Шретер А. У. и др. Правила сбора и сушки лекарственных растений (сборник инструкций). — М.: Медицина, 1985 — 328 в.
23. Энциклопедический словарь лекарственных растений и продуктов животного происхождения / Под ред. Т. П. Яковлева и К. Ф. Блинова — СПб: СПХФА, 2002 — 407 в.
24. Юнусов С. Ю. "Алкалоиды" — Ташкент, Фарм, 1974 — 287 в.
25. Яковлев Т. П. Блинова К. Ф. Энциклопедический словарь лекарственных растений и продуктов животного происхождения — СПб: Спец. лит., 1999 — 405 в.

26. Михайлов Ч.В. Современные препараты из лекарственных растений
— М.: ООО "Астрел", ООО "АСТ" 2003 - 320 в.
27. Муравица Д.А. Фармакогнозия —
М.: — Медицина 1991 - 560 в.
28. Мурдухаев Ю.М. Культура лекар-
ственных растений в Узбекистане. —
Т.: Абу Али ибн Сино 1999 - 173 в.
29. Kelmatov N. X., Armedov D. Farma-
kognoziya — 1,2 qism. — Toshkent: Fan
2007.
30. "Farmatsotika jurnali", "Farmatsiya"
jurnallari, "Kimiko farmatsotika
jurnali", "Растительные ресурсы",
"Клиническая фармакология",
"Интернет" hamda "Liyollet" ma-
lumotlari va boshqa ilmiy chop
etilgan maqolalar.